

Окуневич Т.Г. Використання краснзавчого матеріалу на уроках української мови // Наукові теорії сьогодення та перспективи розвитку наукової думки: матеріали міжнародної наукової конференції (Т. 2), 11 жовтня, 2019 рік. Київ, Україна: МЦНД. 116 с. С.104–107.

ISBN 978-617-7171-80-4

EOI 10.11232/11.10.2019.v2

Окуневич Тетяна Григорівна
канд. пед. наук, доцент,
доцент кафедри мовознавства
Херсонського державного університету
Україна

ВИКОРИСТАННЯ КРАСЗНАВЧОГО МАТЕРІАЛУ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Одним із найважливіших питань сьогодення, продиктованого вимогами часу, шкільної практики та методичної науки, є питання формування мовної особистості, яка вільно й досконало володіє мовою. Показником хорошого мовлення учнів є достатній словниковий запас, уміння вибирати з-поміж різноманітних граматичних форм і конструкцій, мовних засобів ті, що відповідають умовам і ситуації спілкування.

Уміння спілкуватися, на думку С. Єременко і Л. Мацько, забезпечує вільне самовираження особистості в різних сферах людської діяльності. Тому суспільство потребує людей творчо мислячих, з оригінальними ідеями, здатних нестандартно розв'язувати будь-які завдання, тобто людей, які вміють вільно спілкуватися у будь-якій ситуації, з будь-яким співрозмовником [1, с.32]. Звідси головним завданням навчання української мови в загальноосвітніх навчальних закладах є формування компетентного мовця, духовно багаті мовної особистості, яка вміє комунікативно доцільно й виправдано користуватися засобами мови в різних життєвих ситуаціях і сферах спілкування з дотриманням норм українського етикету, володіє даром слова (усного і писемного), здатної до індивідуальної мовотворчості [6].

Щоб навчити учнів досконало володіти мовою, треба чітко усвідомити, що є цікавим, цінним для них, оскільки школярі можуть висловити своє ставлення насамперед до того, що охоплює коло їхніх інтересів. Отже, навчальний матеріал необхідно добирати з урахуванням ціннісних орієнтирів учнів. Тільки тоді смисловий зміст і мовне наповнення навчальних текстів, конструювання власних висловлювань і формування мовленнєвих умінь і навичок будуть здійснюватися через реалізацію цікавих для учнів цільових настанов.

Саме тому комунікативне спрямування навчання мови вимагає певної перебудови навчального процесу, насамперед змісту і структури уроків та системи роботи над зв'язним мовленням учнів у зв'язку з іншими предметами.

Реалізація міжпредметних зв'язків, зокрема мови і літератури, дає можливість побачити спільне й відмінне між ними, доповнити одне одного, що передбачає взаємовикористання і взаємозбагачення спільних для них знань, практичних умінь і навичок, методів і прийомів, форм і засобів навчання, необхідних для розв'язання учнями пізнавальних завдань, забезпечення належного рівня культури їхнього спілкування.

Проблемі реалізації зв'язків між навчальними дисциплінами приділяли увагу ще з найдавніших часів. Давньогрецький філософ Платон переконливо доводив необхідність враховувати зв'язки між різними науками. Я.А. Коменський, В. Сухомлинський розробили теорію зв'язку освітньої і виховної діяльності, довівши, що все, що перебуває у взаємозв'язку, повинно викладатися в такому ж зв'язку [4, с.3].

Аналіз методичної та педагогічної літератури дав змогу довести необхідність використання міжпредметних зв'язків, про що стверджували М. Баранов, Ф. Буслаєв, О. Текучов, К. Ушинський та ін. Вітчизняні методисти (О. Біляєв, В. Мельничайко, М. Пентилюк, Г. Передрій, С. Пультер, Т. Груба, В. Ужченко та ін.) наголошують на потребі системної роботи для здійснення міжпредметних зв'язків, оскільки вони «виступають як дидактична умова, що сприяє піднесенню рівня науковості й доступності навчання мови, посиленню пізнавальної діяльності учнів, поліпшенню якості знань і навичок» [3].

Міжпредметні зв'язки педагогічна наука розглядає як один із основних принципів дидактики, який тісно пов'язаний з іншими: науковості, доступності, зв'язку теорії з практикою, зв'язку навчання з життям, наочності та ін. [3, с.41].

За характером спільного у змісті навчальних предметів Т.Груба виділяє три види міжпредметного матеріалу: понятійно-термінологічний, що виявляється на рівні тотожних міжмовних (слово, лексичне значення, синоніми, антоніми, омоніми тощо) та суміжних (епітет, порівняння, пряме і переносне значення слова та ін.) понять; комунікативно-мовленнєвий зв'язок, який встановлюється на рівні спілкування з дотриманням норм сучасної літературної мови (правильне вживання слів відповідно до ситуації спілкування); навчально-дидактичний зв'язок, що виникає між усіма навчальними дисциплінами, зміст яких у вигляді текстів може бути використаний на уроках української мови як ілюстрації до тих чи тих мовних явищ під час створення власних висловлювань [2, с.17].

Навчаючи учнів української мови, М.Пентилюк звертає увагу на те, що «Українська мова контактує з усіма іншими предметами. Ці зв'язки розкривають функції мовних засобів <...> Найтісніший функціональний зв'язок встановлюється з літературою, оскільки вона органічно пов'язана з мовою. Основою такого зв'язку є ... спостереження над мовою художніх творів» [4, с. 41]. Тому потреба підсилити практичне спрямування навчання української мови вимагає роботи з текстом, що дає можливість, дотримуючись текстоцентричного підходу, не лише засвоїти лексичні й граматичні явища мови, а й навчити учнів виразно, доречно, емоційно і переконливо висловлювати свої думки в усній і писемній формах.

Благодатним матеріалом у підготовці до уроків мови є тексти краєзнавчого характеру, оскільки вони спрямовані на ознайомлення учнів з літературою рідного краю, що зумовлює розширення їхнього світогляду, формування національної свідомості, гордості за визначних діячів науки, літератури та культури, які плідно працювали на теренах рідного краю.

Аналізуючи тексти, учні навчаються розкривати пізнавальну цінність їх; аналізувати стилістичні функції мовних одиниць і лексичні засоби; досліджувати мовлення персонажів творів тощо. Так, наприклад, ознайомившись із творами Дмитра Марковича на уроках краєзнавства, учні на уроках мови мають можливість з'ясувати, що автор для передачі емоційного стану героїв використовує словосполучення біблійного походження: «собаці собача смерть», «усе од бога», «нехай його бог простить», «а щоб тебе бог любив»; «крокодилові сльози» та ін. (оповідання «Святвечір») Аналіз фрагментів текстів сприяє усвідомленню учнями тісного зв'язку між словом і фразеологізмом чи крилатим висловом, з'ясуванню відмінностей між стійким і вільним словосполученням; розвитку їхніх пізнавальних здібностей, формуванню вмінь і навичок розкривати функції досліджуваних одиниць в тексті. Така робота сприятиме розвитку образного мовлення учнів, формуванню творчих здібностей, оскільки школярі, засвоюючи нові одиниці, навчаються вводити їх у контекст, доречно використовувати у спілкуванні.

Зважаючи на вимоги чинної програми щодо збагачення словникового запасу і граматичної будови усного і писемного мовлення учнів, у доборі дидактичного матеріалу учитель має спиратися на вимоги соціокультурної змістової лінії, мовний матеріал підручника, художні твори, що вивчаються в основній школі. У зв'язку з цим активний словник учнів збагачуватиметься українськими словами, з якими учні можуть познайомитися під час читання текстів.

Спираючись на лексико-семантичний підхід до вивчення лексики, необхідно розвивати в учнів уміння бачити незнайомі слова в тексті, виховувати звичку з'ясовувати їхнє значення, а також навчати вживати їх у мовленні. Так, наприклад, у творах Д.Марковича трапляються такі слова: гарман (тік), мент (момент), полохливо, дарма, громада, гвалтувати, галасувати, гармидер, хиби (помилки), бездоганно, будучина, канапа, дормез (каре́та), форейтор (верхівець у кареті), скіпщина (оренда) та ін., значення яких варто пояснити вчителю або дати змогу учням самостійно виконати таку роботу, звернувшись до тлумачного словника. Результатом роботи може бути складання із цими словами речень.

Відомо, що основна функція рідної мови полягає не лише в тому, що вона є засобом спілкування, пізнання, нагромадження знань, а й є засобом самовираження особистості [4, с.3]. З-поміж завдань навчання української мови виділяють формування у школярів умінь і навичок користуватися мовою в різних життєвих ситуаціях. Тому, аналізуючи художні тексти, варто звертати увагу учнів на те, чи дотримується автор норм літературної мови. Якщо норми порушено, то необхідно пояснити причини таких порушень. Наприклад, Д.Маркович у своїх творах вживає росіянізми. Це зумовлене бажанням автора

наблизити читача до подій, що відбуваються, увести їх у мовленнєву ситуацію, співпереживати разом із героями твору. Наприклад, герої оповідань «Святвечір», «Сюрприз» у своєму мовленні поряд із власне українською лексикою послуговуються росіянізмами: празник, годів, почему, сочельник, останеться, приготувительному, рассуждать, улицы, созвіздя, здоровкання, стрівання, чотирьохетажним домом, етаж, лице, обняв та ін.

Аналіз цих слів допоможе учням не лише пояснити, з якою метою вживає їх автор у текстах, а й дібрати українські відповідники, правильно послуговуватися ними під час спілкування, контролюючи власне мовлення.

Отже, на перший план висувається необхідність усебічного особистісного й мовленнєвого розвитку учнів, якому підпорядковані завдання системного вивчення мови, тобто велика увага приділяється спілкуванню – одному з найактуальніших завдань [7, с.4]. Воно тісно пов'язане з формування мовних і мовленнєвих умінь і навичок, що складають основу мовленнєвої компетентності учнів, яка включає вміння вести діалог, складати монолог, висловлювати своє ставлення до прочитаного тощо. Така робота вимагає осмислення висловленої думки, використання різних прийомів фіксації почуття, вміння створювати власні висловлювання різних жанрів, типів і стилів мовлення, що забезпечуватиме готовність учнів до вільного спілкування.

Спираючись на дидактичні і специфічні принципи, методи, прийоми і засоби навчання української мови, зв'язок мовлення і мислення, поступове ускладнення навчальних завдань, випереджальний розвиток усного мовлення, зв'язок з матеріалом, вивченим на уроках української літератури та інших предметів, ураховуючи рекомендації визначних методистів (О.Біляєв, М.Пентилюк, Л.Федоренко та ін.), учитель має розробити систему вправ або використати вправи з підручника, спрямовані на формування в учнів не лише комунікативних, а й стилістичних умінь і навичок. З цією метою вчитель може запропонувати учням прочитати текст за ролями, намагаючись передати індивідуальні особливості персонажів, визначити способи передачі чужого мовлення, його стилістичні особливості.

Аналізуючи тексти варто звертати увагу учнів на незнайомі слова, значення яких вони можуть перевірити за словником. Таким чином, ми не тільки навчаємо школярів спілкуватися, висловлювати свої думки, працювати зі словниками, збагачуючи словниковий запас, але й навчаємо їх виразного читання, умінь проїнятися думками й переживаннями героїв оповідань, зрозуміти сутність їхніх стосунків та думок автора.

Більшого ефекту у навчанні спілкування надають ситуативні завдання, коли учні уявляють, що знаходяться у певному місці чи у певному оточенні. Тоді навчальний діалог набуває іншого змісту і звучання: сприяє зв'язку навчання мови з життям.

Створення мовленнєвих ситуацій – один із методичних прийомів, що дає змогу ефективно працювати над розвитком мовлення учнів у штучно створених ситуаціях. Якщо уроки проходять у формі діалогічної взаємодії в підсистемах: «учитель – клас», «учитель – учень», «учень – клас», «учень – учень», то вони стануть для школярів школою живого спілкування.

Таким чином, вивчення української мови з опорою на літературні тексти дає змогу учням, розглядаючи теоретичні і практичні питання, передбачені чинною програмою, розкрити красу і силу, гнучкість і багатство рідної мови, її виражальні і стилістичні можливості. Тільки в такий спосіб учитель може викликати інтерес в учнів до предмета вивчення, а отже, розраховувати на свідоме засвоєння мовного матеріалу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Єременко С., Мацько Л. Навчально-виховна концепція вивчення української (державної) мови. Дивослово. 1994. № 4. С. 28–33.
2. Груба Т. Засвоєння синонімічних форм на міжпредметній основі. Дивослово. 1998. №7. С. 17–19.
3. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах. Колектив авторів за ред. М.І.Пентиліук . К. : Ленвіт, 2010. 400 с.
4. Пентиліук М.І. Міжпредметні зв'язки на уроках мови. Українська мова і література в школі. 1987. № 5. С. 41.
5. Сухомлинський В.О. Слово рідної мови. Українська мова і література в школі. 1989. № 1. С. 3–8.
6. Українська мова. 5–9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. К., 2017.